

Hesabat Məruzəsi

COM/ENR/REP/001/FINAL

DÖRDÜNCÜ İCLAS
14 Sentyabr 2018, Bişkek

**"GENETİK MODİFİKASIYA OLUNMUŞ ORQANİZMLƏR - GENETİK
MODİFİKASIYA OLUNMUŞ ORQANİZMLƏRİN YAYILMASININ
TƏSİRİ"**

I. GİRİŞ

1. Ətraf Mühit və Təbii Ehtiyatlar Komissiyasının 22 iyun 2017-ci il tarixində Astanada keçirilmiş üçüncü iclası zamanı dördüncü iclasda gündəliyin əsas maddəsi kimi "Genetik modifikasiya olunmuş orqanizmlər - Genetik modifikasiya olunmuş orqanizmlərin yayılmasının təsiri" mövzusunun müzakirə olunması təklif edilmişdir.
2. Dünyadakı GMO məhsullarının həcmi və çeşidi böyüməyə davam edir. GMO məhsullarının insan sağlamlığına, bioloji müxtəlifliyə və ətraf mühitə son illərdə müşahidə olunan mənfi təsirləri ictimaiyyətin bu sahədə narahatlığını artırmışdır. GMO tərkibli məhsulların zərərləri barədə hamı tərəfindən qəbul olunmuş elmi tapıntılar yoxdur və ona görə bir çox ölkələr GMO məhsullarının idxalını, istehsalını, becərilməsini və istifadəsini qadağan etmir.
3. 2016-cı ildə dünyada 185,1 milyon hektar transgen bitkilərinin əkin sahələri mövcud olmuşdur ki, bunların sahəsi sürətlə genişlənmişdir. GMO-ların yetişdirilməsi və tərkibində GMO olan ərzaq məhsullarının istehsalı bir sıra risklər yaradır. Ekoloqlar geniş becərilən GMO-ların əkinçilik üçün təhlükə olduğundan narahatdırlar, çünki bu əkinçilik ekosistemlərdə əhəmiyyətli dəyişikliklərə səbəb ola bilər və bioloji müxtəlifliyi məhv edə bilər. İctimai sağlamlıq işçiləri GMO olan məhsulların istifadəsinin əhəlinin sağlamlığı üçün ciddi risklər yarada biləcəyindən narahatdırlar. Bu risklər alerjen xəstəliklərinin artması, xərçəng, infertiliya halları, immunitet sisteminin zəifləməsi, genomda dəyişikliklərin yaradılması, yaşlanma sürətinin artması və s. kimi sağlamlıq problemlərini əhatə edir.

4. TÜRKPƏ üzv ölkələri də GMO mövzusunda xüsusi əhəmiyyət verirlər. Bir çox ölkələrdə olduğu kimi, GMO-lar TÜRKPƏ üzv ölkələrində qanunla tənzimlənir və məhdudlaşdırılır, lakin bu sahədə elmi tədqiqatlara məhdudiyət yoxdur. Məhdudiyətin əsas səbəblərindən biri ölkələrin zəngin bioloji müxtəlifliyinin qorunmasıdır, lakin digər vacib səbəb bu prosesləri tənzimləyən bioloji təhlükəsizlik sisteminin olmamasıdır.
5. Bu hesabat məruzəsinin məqsədi üzv ölkələrdə genetik modifikasiya olunmuş orqanizmlərin istifadəsinin qiymətləndirilməsi və məsələ ilə bağlı regional əməkdaşlıq prioritetlərinin işlənilməsi və hazırlanmasıdır. Hesabat məruzəsi Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Türkiyənin müvafiq nazirliklərindən əldə olunmuş materiallar, eləcə də müvafiq beynəlxalq institutların internet resurslarına əsaslanır.

II. GENETİK MODİFİKASIYA OLUNMUŞ ORQANİZMLƏR (GMO)

6. GMO və ya genetik modifikasiya olunmuş orqanizm, genetik quruluşu genetik mühəndisliyi və ya transgenik texnologiyadan istifadə edilərək laboratoriyada dəyişdirilmiş bitki, heyvan, mikroorqanizm və ya başqa orqanizmdir. Bu təbiətdə mövcud olmayan və ya ənənəvi kök salma metodları ilə baş verməyən bitki, heyvan, bakteriya və virus genlərinin qeyri-sabit birləşmələrini yaradır.
7. İlk GMO 1973-cü ildə Salmonella genlərinin E.Coli bakteriyasına köçürülməsi nəticəsində alınmışdır. 1980-ci illərdə nümunələr və təsirlər inkişaf etdirilmişdir. 1980-ci illərdə GMO məhsullarının erkən nümunələrindən sonra qarğıdalı, kartof, pomidor kimi genetik modifikasiya olunmuş qidalar 1990-cı illərdən bazara çıxarılmışdır.
8. Bu istiqamətdə aparılan araşdırmaların əsas məqsədi dünya əhalisinin artan tələbatını qarşılamaq, yoxsulluğun azaldılmasına nail olmaq və bəzi xəstəliklərin qarşısını almaq idi. Hurbert Boyer şirkəti rekombinant DNA texnologiyasından istifadə edərək E. coli bakteriyalarından insulini sintez etmişdir və hazırda bu tibbdə geniş istifadə olunur. Bununla belə, GMO-nun insan və heyvan sağlamlığına və ətraf mühitə təsiri hələ tam araşdırılmamışdır, amma bir çox tədqiqatlar GMO-nun təhlükəli olduğunu göstərmişdir.
9. Dünyada yetişdirilən əsas GMO məhsulları: Qarğıdalı, Soya, Pambıq, Şəkər çuğunduru, yağlı şalgam, Yan, Kartof, Düyü, Pomidor, Tütün və s. Əsas GMO istehsal edən ölkələr:

№	Ölkələr	Genetik modifikasiya edilən məhsulların ümumi sahəsi (milyon hektar)	Yetiştirilən GMO məhsulları
1	Amerika Birləşmiş Ştatları	72.9	qarğıdalı, soya, pambıq, kanola, şəkər çuğunduru, yonca, papaya
2	Braziliya	49.1	soya, qarğıdalı, pambıq
3	Argentina	23.8	soya, qarğıdalı, pambıq
4	Kanada	11.6	qarğıdalı, soya, kanola, şəkər çuğunduru
5	Hindistan	10.8	pambıq
6	Paragvay	3.6	soya, qarğıdalı, pambıq
7	Pakistan	2.9	pambıq
8	Çin	2.8	pambıq, papaya, pomidor, şirin bibər
9	Canubi Afrika	2.7	soya, qarğıdalı, pambıq

III. BIOTƏHLÜKƏSİZLİKLƏ BAĞLI ƏSAS BEYNƏLXALQ VASİTƏLƏR

10. Birbaşa və ya onların tabeliyində olan qurumlar vasitəsilə GM bitkiləri və GM qidalarını tənzimləmələrdə iştirak edən beynəlxalq qurumlar:

- **Bioloji Müxtəliflik Konvensiyası (BMK) -1992:** Bioloji resursların istifadəsi ilə qorunması, davamlı istifadəsi və müavinətlərin paylaşılması ilə məşğul olur. BMK, 2004-cü ildə qüvvəyə minmiş və LMO'ların transsərhəd hərəkətini tənzimləyən Bioloji Təhlükəsizlik üzrə Kartagena Protokolunu qəbul etmişdir.
- **Dünya Ticarət Təşkilatı (DTT) -1995:** mal və xidmətlərin satışı ilə məşğul olur və şəffaflyq və mübahisələrin həlli qaydalarını müəyyən edir. Sanitar və fitosanitar tədbirlərin tətbiqi haqqında Saziş bitki / bitki materialları, zərərvericilər və xəstəliklər üçün qida və yemlərin təhlili prosedurlarına əsaslanır.
- **Beynəlxalq Epizootiya Ofisi (BEO) -1924:** Heyvan və heyvan məhsulları üçün ticarət qaydalarının uyğunlaşdırılmasını tələb edən yoluxucu heyvan xəstəlikləri ilə məşğul olur.

- Beynəlxalq Bitki Qoruma Konvensiyası (BBQK) -1952: Bitki və bitki mənşəli zərərvericilərlə əlaqəli bitkilər və fitosanitar tədbirlərlə bağlı beynəlxalq standartların təyin edilməsi üçün məsuliyyət daşıyır.
- Kodeks Alimentarius Komissiyası (KAK) -1972: Qida etiketi və ərzaq təhlükəsizliyi standartları ilə məşğul olur və beynəlxalq standartlar və tövsiyələr hazırlayır.
- İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (İƏİT) -1961: Beynəlxalq tənzimləmələri, standartları və siyasətləri uyğunlaşdırır.

11. Bioloji Təhlükəsizliyə dair Kartagena Protokolu. Bioloji Müxtəliflik haqqında Konvensiya Biotəhlükəsizlik üzrə Kartagena Protokolunu (bundan sonra Protokol) 2000-ci ildə qəbul etmiş və 11 sentyabr 2003-cü ildə qüvvəyə minmişdir. Protokol, insan sağlamlığı və mühafizəsi və bioloji müxtəlifliyin davamlı istifadəsinə mənfi təsir göstərə biləcək müasir biotexnologiya nəticəsində LMO-ların etibarlı ötürülməsi, idarə edilməsi və istifadəsi üçün lazımi səviyyədə müdafiə təmin etmək üçün hüquqi cəhətdən məcburi bir müqavilədir.

2018-ci il tarixində Protokolun 198 tərəfdarı var. Protokol xüsusilə LMO-ların transsərhəd hərəkəti və CBD çərçivəsində bioloji təhlükəsizlik üçün global uyğunlaşdırılmış rejim yaratmaq cəhdlərinə xüsusi diqqət yetirir. Bununla belə, insanlar üçün dərman preparatları olan LMO-lar və LMO-lardan əldə olunan məhsullara aid deyildir. Protokola ayrıca DTT və digər beynəlxalq müqavilələr çərçivəsində tərəflərin hüquqları və öhdəliklərini dəyişdirməyəcəyini açıqlayan bir bənd daxildir.

IV. ÜZV ÖLKƏLƏRİN QANUNVERİCİLİNDƏ GMO

AZƏRBAYCAN

12. Azərbaycan 2005-ci il aprelin 1-də Protokolu ratifikasiya edib və 2005-ci ildə Milli Biotəhlükəsizlik Çərçivəsini (MBC) hazırlayıb.
13. Qida təhlükəsizliyi Azərbaycanın dövlət aqrar-iqtisadi siyasətinin əsas hədəflərindən biridir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 02 mart 2001-ci il tarixində imzaladığı "Azərbaycan Respublikasının Ərzaq Təhlükəsizliyi Proqramı" haqqında 640 sayılı Sərəncamında qeyd olunur ki, qida təhlükəsizliyində əsas amil insan qürurudur və bu fundamental insan hüquqlarından biridir.

14. Toxumçuluq haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun 27-ci maddəsinə uyğun olaraq Dövlət Reyestrində qeydiyyatdan keçməmiş növlərin toxumu yalnız heyvandarlıq, tədqiqat, təcrübə və sərgilər üçün idxal edilə bilər. Gen mühəndisliyi əsasında alınmış bitki toxumlarının (genetik dəyişdirilmiş və ya genetik modifikasiya edilmiş orqanizmlərin) Azərbaycan Respublikasına idxalına icazə verilmir. Bu toxumların istifadəsinə yalnız istisna hallarda və müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada icazə verilə bilər.
15. Azərbaycanda bioloji müxtəliflik sisteminin olmaması, zəngin genetik resursların çirklənməsinin qarşısının alınması və əhalinin sağlamlığına qarşı risklərin aradan qaldırılması transgenik əkinlərin qadağanına gətirib çıxarmışdır.
16. Azərbaycan Respublikasının ərazisinə genetik modifikasiya olunmuş bitkilərin genetik materiallarının gətirilməsi, rayonlaşdırılması və dövlət reyestrinə daxil edilməsi “Mədəni bitkilərin genetik ehtiyatlarının mühafizəsi və səmərəli istifadəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 21-ci maddəsi ilə qadağandır.
17. GMO ilə bağlı tədqiqat istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, yarana biləcək təhlükənin təyin olunması və rəylərin verilməsini həyata keçirmək üçün Elmi-Texniki Şuranın nəzdində fəaliyyət göstərən GMO üzrə ixtisaslaşdırılmış ekspert şurası yaradılmışdır.
18. Ekspert şurasında Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının, Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin, Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin, və Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin ekspertləri təmsil olunurlar.
19. GMO məhsullarının müəyyənləşdirilməsi AMEA Genetik Resurslar İnstitutunun və Gömrük Komitəsinin ixtisaslaşdırılmış laboratoriyalarında həyata keçirilir. Bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlıq vasitəsilə ölkədə yüksək ixtisaslı kadr potensialı yaradılmışdır. Təqdim edilən nümunənin genetik təhlili aparılır və GMO aşkarlanan nümunələr geri qaytarılır.
20. İnzibati Xətalər Məcəlləsində edilən dəyişikliklərə görə transgen bitkilərin Azərbaycan Respublikası ərazisinə idxalına, rayonlaşdırılmasına və dövlət reyestrinə daxil edilməsinə görə - fiziki şəxslər üç min, vəzifəli şəxslər on min, hüquqi şəxslər isə əlli min manat cərimə edilir.

21. Dünya təcrübəsini öyrənmək, Dünya Ticarət Təşkilatına üzv olmaq və Kartagena protokolunun tələblərini nəzərə almaqla ərzaq təhlükəsizliyi və bioloji təhlükəsizlik sistemlərinin yaradılması ilə bağlı məsələləri həll etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı (13.11.2017) əsasında Azərbaycan Respublikasının Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi yaradılmışdır. Agentliyə 2018-ci ildən başlayaraq müvafiq qurumlarla birlikdə GMO ilə bağlı qida təhlükəsizliyinə dair qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi tapşırılmışdır.

QAZAXISTAN

22. Qazaxıstanda hər hansı geni dəyişdirilmiş məhsullar becərilir. Ölkə 2008-ci ildə bununla bağlı Protokolu ratifikasiya etmişdir. Milli Biotəhlükəsizlik Çərçivə layihəsi 2004-cü ildə inkişaf etdirilmiş və eyni ildə həmçinin əsasnamə layihəsi təklif edilmişdir.

23. Qazaxıstanın 2011-ci ildən Parlamentdə olan "Genetik mühəndislik fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi haqqında" qanun layihəsi Parlament Komitəsi tərəfindən nəzərdən keçirilir. Gömrük İttifaqı Qaydalarına görə 0.9 %-ə qədər təsdiqlənməmiş GMO tədbirlərinə icazə verilir (ABŞ Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, 2013).

24. Qazaxıstan Respublikasının Milli Biotəhlükəsizlik Çərçivə Layihəsi (2004) bioloji müxtəlifliyə və insan sağlamlığına mənfi təsir göstərə biləcək potensialı olan GMO-lar və GM məhsulları üzərində lazımi nəzarətin təmin edilməsinə yönəldilmişdir və həmçinin onların istifadəsi üçün ictimaiyyətin məlumatlandırılmasını təmin edir. Milli Biotəhlükəsizlik Çərçivə Layihəsi müxtəlif hökumət, ictimaiyyət və elmi strukturların maraqlarını təmin edir. Bu həm də sistemin effektiv fəaliyyətinə dair bütün lazımi fəaliyyətlərdə əks edilir.

25. Qazaxıstan Respublikasının Gen –Mühəndisliyi fəaliyyətində Təhlükəsizliyə dair Qanun layihəsi (2004) genetik mühəndislik fəaliyyətində hüquqi və təşkilati əsasları müəyyən edir və GMO-ların mənfi təsirlərindən ətraf mühitin və əhəlinin sağlamlığının qorunmasına yönəldilmişdir. Qanunun müddəaları fəaliyyətin növbətilərlə əlaqəli bütün növlərinə tətbiq edilir: 1) Genetik mühəndislik metodlarının tətbiqi ilə müxtəlif məqsədlər üçün qapalı sistemlərdə GMO-ların alınması, çoxaldılması, sınaqdan keçirilməsi və istifadəsi; 2) ətraf mühitə toxum, kök yumruları, kəşiklər, polen, spora və s. o cümlədən reproduksiyaya məruz qalan hər hansı digər məhsullar da daxil olmaqla, GMO-lərin qəsdən buraxılması; 3) GMO-ların ətraf mühitə qəsdən buraxılması; 4) laboratoriya, kliniki, sahə və sənaye sınaqları daxil olmaqla GMO-ların hər hansı növünü araşdırılması; 5) GMO-ların qeyri-qanuni transsərhəd hərəkəti; 6) GMO-ların saxlanması, xaric edilməsi və məhv edilməsi;

26. Genetik mühəndislik fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi haqqında qanun layihəsi (2011) kənd təsərrüfatı biotexnologiyalarının tənzimlənməsi üzrə müxtəlif dövlət orqanları üçün müxtəlif fəaliyyətləri müəyyən edir. Bu qanunun müddəaları gen mühəndisliyinin növbəti növlərinə tətbiq edilir. 1) LMO və GMO-ların yaradılması və yoxlanılması; 2) qapalı sistemlərdə LMO və GMO-ların istifadə edilməsi; 3) LMO və GMO-ların açıq sistemlərdə istifadə edilməsi və ətraf mühitə buraxılması; 4) LMO və GMO-ların transsərhəd hərəkəti, tranzit, idxal və ixracatı. Qanunun 17-ci maddəsi LMO və GMO-lar üçün tələbləri və onların həyat dövriyyəsində (dizayn, istehsal, saxlama, daşınma, atılma və təkrar istehsal da daxil olmaqla) gedən proseslər texniki qaydalar ilə müəyyənləşdirilməlidir. LMO-ların Qazaxıstan ərazisindən keçirilməsi də həmçinin əhatə edilir.
27. Gömrük İttifaqının Etiketləmə üzrə Texniki Nizamnaməsinə əsasən (2013) idxal edilmiş GMO məhsullarının Qazaxıstana daxil olmasına icazə verilir, lakin Belarus, Rusiya və Qazaxıstanın daxili Gömrük İttifaqını əhatə edən Gömrük İttifaqı nizamnamələrinə riayət edilməlidir.
28. Məsələ ilə bağlı digər əlaqədar Nizamnamələr Qazaxıstan Respublikasının Ətraf mühitin mühafizəsinə dair 160 №li (1997) ətraf mühitin tələblərini nəzərə almaqla, biotəhlükəsizlik məsələsini tənzimləyən və Qazaxıstan Respublikasının heyvan və bitki növlərinin bioloji cəhətdən müdafiəsini tənzimləyən Heyvan növlərinin qorunması, yenidən yetişdirilməsi və istifadə edilməsinə dair, Xüsusi Mühafizə edilən təbii ərazilərə dair 162-1 №-li (1997) Qanunlarıdır.
29. Qazaxıstan Respublikasının Bitkilərin mühafizəsinə dair 331- II №-li (2002) qanunu bitkilərin zərərvericilərdən və xəstəliklərdən mühafizə edilməsinin hüquqi, iqtisadi və təşkilati əsasları müəyyən edir. Bu, Qazaxıstan ərazisində fitosanitariya fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsi zamanı məhsulun mühafizəsi, keyfiyyəti və insan sağlamlığına və ətraf mühitə zərərli təsirlərin qarşısının alınmasına yönəldilmişdir.

QIRĞIZISTAN

30. Protokol 2005-ci ildə Qırğızıstan tərəfindən ratifikasiya edilmişdir. Buna əsasən, Bioloji Müxtəlifliyə dair Konvensiya və Protokolda əks olunmuş öhdəliklərin icrası üzrə səlahiyyətli dövlət orqanı Ətraf Mühitə və Meşə üzrə Dövlət Agentliyidir.
31. Ölkənin Bioloji Təhlükəsizlik Layihəsi UNEP-GEF 2005- ci il layihəsi çərçivəsində inkişaf etmiş və həmin il Qırğız Respublikasının "Bioloji təhlükəsizlik" haqqında qanun layihəsi də hazırlanmışdır. Sözügedən qanun layihəsi 2006-cı ildə hökumət

tərəfindən təsdiqlənmiş və 2008-ci ildə baxılması üçün Parlamenta təqdim edilmişdir. Bu qanun layihəsi yenidən nəzərdən keçirilməsi üçün hökumətə təqdim edilmiş və 2009-2010-cu illərdə ekspertlərlə birgə Ətraf Mühitin Mühafizəsi və Meşə üzrə Dövlət Agentliyi tərəfindən yenidən nəzərdən keçirilmişdir. Hazırda, "Bioloji Təhlükəsizlik haqqında" Qanun layihəsinin müzakirəsi təxirə salınıb.

32.2005–ci il Milli Bioloji Təhlükəsizlik Layihəsi bioloji təhlükəsizlik sahəsində siyasətin əsas komponentlərini; bioloji təhlükəsizlik tədbirlərinin tənzimlənməsini; inzibati quruluşunu; koordinasiya mexanizmi və tərəfdaşlığını; riskin qiymətləndirilməsini; ictimai informasiya və monitorinq, nəzarət və məsuliyyətini, eyni zamanda qərarların qəbul edilməsi prosesi kimi məsələləri əks etdirir.

33.Qırğız Respublikasının 2005-ci il “Bioloji Təhlükəsizlik haqqında” Qanun layihəsi LMO/GMO-ların təhlükəsiz şəkildə yaranmasında genetik mühəndislik üsulları, onların yoxlanılması, qapalı sistemlərdə istifadəsi və ətraf mühitə daxil edilməsi, transsərhəd hərəkət və onun həyata keçirilməsi, habelə müəssisələrin insan sağlamlığı və bioloji müxtəlifliyin qorunması və ətraf mühitə mənfi təsirlərin riskinin məhdudlaşdırılması istiqamətində səlahiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi kimi fəaliyyət növlərini tənzimləyir.

34.Qırğızıstan Parlamenti tərəfindən təsdiq edilmiş "Qırğızıstanda GMO tərkibli məhsulların becərilməsi, istehsalı, idxalı və satışının qadağan edilməsi haqqında" Qanuna əsasən ölkənin daxilində yetişdirilən və idxal olunan ərzaqların tərkibi yoxlanılmalı, eyni zamanda GMO tərkibli bütün məhsullardan imtina olunmalı və ya bu cür məhsullar məhv edilməlidir. İqtisadiyyat Nazirliyi qeyd edir ki, GMO məhsullarına nəzarət çətin olsa da, mümkündür.

35.Qırğızıstan Respublikasında GMO tərkibli məhsulların istifadəsini tənzimləyən normativ hüquqi aktlar aşağıdakılardır::

- "İctimai sağlamlıq haqqında" Qanun;
- "Sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin yoxlanılması qaydası haqqında" Qanun;
- "Toxumlar haqqında" Qanun
- “Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında” Qanun
- "Qida təhlükəsizliyi" üzrə Gömrük İttifaqının texniki qaydaları

36.GMO və GM tərkibli məhsulların nişanlanması aşağıdakı hallarda həyata keçirilir:

- Məhsul – Genetik Modifikasiya olunmuş Orqanizmdir (GMO)

- GM bitkiləri və mikroorqanizmlərdən hazırlanan ərzaq məhsulları və komponentləri (məhsulda GMO aşkar edilərsə)
- Qırğızıstan Respublikasında tərkibində 0,9%-dən çox olan GMO tərkibli bütün ərzaq məhsulları Gömrük İttifaqının 021/2011 sayılı Texniki Qaydalarına əsasən xüsusi nişana malik olmalıdır.

37. Qırğızıstan Respublikasında Səhiyyə Nazirliyinin 3 laboratoriyası var:

- Xəstəliklərin qarşısının alınması və dövlət sanitar epidemioloji müşahidə şöbəsinin viroloji və molekulyar genetik tədqiqatlar laboratoriyası
- Bişkek Dövlət Sanitar Epidemiologiya Müşahidə Mərkəzinin laboratoriyası
- Oş şəhərində xəstəliklərin qarşısının alınması və dövlət sanitar epidemioloji müşahidə şöbəsinə əsaslanan laboratoriya.

TÜRKİYƏ

38. 14 may, 1998-ci ildən Bioloji Müxtəliflik üzrə Konvensiyaya Tərəf və 1998-ci ildən Biotəhlükəsizlik üzrə Kartagena Protokolu hazırlıq prosesinin iştirakçısı olaraq Türkiyə Respublikası 24 may, 2000-ci ildə BMK 5-ci Tərəflər Konfransı zamanı Protokolu imzalamış və 17 iyun, 2003-cü ildə onu qəbul etmişdir (akt 4898, OJ 24 iyun, 2003-cü il). Kənd Təsərrüfatı və Meşə Nazirliyi (KTMN), Kənd Təsərrüfatı Tədqiqatları Baş İdarəsi (KTTBİ) Protokolun milli koordinasiya mərkəzi olaraq təyin olunmuşdur.

39. Qüvvədə olan qanunvericilik çərçivəsində, biotəhlükəsizliklə birbaşa bağlı olan yeganə tənzimləyici mexanizm “Becərilən Transgen Bitkilərin Sahə Sınaqları üzrə Kommunique” KTMN-KTTBİ tərəfindən icra edilir və 1998-ci ildən qüvvədədir. Kommunikenin məqsədi kənd təsərrüfatı istehsalına yönəlmiş geni modifikasiya olunmuş bitkilərin (GMO) sahə sınaqlarının prosedur və prinsiplərinin yaradılmasıdır və o idxal yaxud yerli istehsalından asılı olmayaraq bütün geni modifikasiya olunmuş bitkilərə tətqib olunur. Kommunikə müraciətlər tərəfindən təqdim edilmiş prosedur və məlumatı müəyyən edir, müraciətlərin qiymətləndirilməsi üçün komissiya yaradır, öz tədqiqat institutları vasitəsilə GMO-nun sahə sınaqlarının həyata keçirilməsi üçün KTTBİ-yə səlahiyyətlər verir və sahə sınaqları üçün qaydalar müəyyən edir.

40. 2006-cı ildə dərc olunmuş Toxumçuluq haqqında Qanunla GMO toxumların idxalı və istifadəsi qadağan olunmuşdur. 26 oktyabr, 2009-cu ildə “Qida və heyvan yemləri üçün Genetik Modifikasiya Olunmuş Orqanizmlər və onların məhsullarının idxalı, emalı,

ixracı, təftiş və nəzarət haqqında Əsasnamə” dərc olunmuş və bu məhsullarla bağlı qanunla müəyyən olunmuş təftiş və nəzarət sistemi qəbul edilmişdir.

41. Türkiyənin Biotəhlükəsizlik Qanunu 26 sentyabr, 2010-cu ildə qüvvəyə minmişdir. Qanunun nəşrindən sonar Türkiyə Ərzaq, Kənd Təsərrüfatı və Heyvandarlıq Nazirliyi (ƏKTHN) genetic modifikasiya olunmuş (GM) ərzaq və yem idxalı müraciətlərinə baxılması üçün müstəqil Biotəhlükəsizlik İdarəsi yaratmışdır. Hazırda Türkiyədə heyvan yemlərində istifadəsinə icazə verilmiş 36 növ təsdiqlənmiş soya və qarğıdalı növü mövcuddur. Ən son yeni GM məhsul növləri 2017-ci ilin avqustunda təsdiq edilmiş və 6 müraciət təsdiqini gözləyir. İnsan qidasında istifadəsi üçün heç bir GM məhsul növü təsdiq edilməmiş, belə ki, qida məhsullarında GM məhsulların istifadəsi qadağandır. 15 iyul, 2016-cı ildə hərbi çevriliş cəhdi və Türkiyə hökuməti və akademiya da sonrakı təhqiqatlar 2016 və 2017-ci illərdə təsdiq prosesini müvəqqəti olaraq yavaşlatmışdır.

42. Biotəhlükəsizlik haqqında qanun xəbərdarlıq prinsipi, bioloji ehtiyatların qorunması, insan sağlamlığı və bəzi hallarda elmi risk qiymətləndirməsinə əsaslanır. O ətraf mühitə buraxılışı və ya qida, yem yaxud emal üçün bazara GMO və onun məhsullarının qoyulması, eləcə də istifadəsi, ixracı və tranziti daxil olmaqla idxalı tənzimləyir, O risk qiymətləndirməsi və GMO və onun məhsulları ilə bağlı fəaliyyətlər üçün tənzimləmələr, xüsusən, araşdırma, hazırlanma, istifadə, istehsal, istehlak, emal, ticarət, marketinq, nəqliyyat, transit, daşınma, müəyyənləşdirmə, sənədləşmə, qablaşdırma, etiketləmə, saxlanma, nəzarət, təftiş, müşahidə və izləmə daxil olmaqla bütün növ tədbirləri əhatə edir.

43. Qanun layihəsi ilə aşağıdakı fəaliyyətlər qadağan olunur:

- Razılaşdırılmış və icazə verilmiş nəzərdə tutulmuş istifadə şəraitini pozan GMO və onun məhsullarının istifadəsi və istifadəsinə təhrik etmə,
- Körpələr üçün təhlükəsiz hesab olunan və ya xüsusi hazırlanmış GMO istisna olmaqla, körpə qidalarında GMO və onun məhsullarının istifadəsi, eləcə də GMO və onun məhsulları tərkibli körpə qidalarının idxalı və paylanması,
- Risk Qiymətləndirməsi nəticələri, bioloji müxtəlifliyin və genetik resursların qorunması üçün təyin olunmuş genetik müxtəliflik mərkəzləri və qorunan ərazilər, eləcə də təbii kənd təsərrüfatı üçün ayrılmış torpaqlara əsasən müəyyən olunmuş məsafə çərçivəsində GMO istehsalı.

44. Biotəhlükəsizlik Qanununun qəbul edilməsinin ardınca, ƏKTHN Biotəhlükəsizlik İdarəsi yaratmışdır. ƏKTHN-nin Kənd Təsərrüfatı Tədqiqatları və Siyasəti Baş İdarəsi

(TAGEM) Biotəhlükəsizlik İdarəsinin katibliyi kimi fəaliyyət göstərir. İdarənin 2 dəfə ardıcıl olmaqla 3 il müddətinə təyin olunaraq xidmət edə bilən 9 üzvü var. İdarə üzvləri transgen tədbirlərin təsdiqi üçün müraciətlərə baxır. İdarə üzvlərinin əksəriyyəti ƏKTHN, Səhiyyə Nazirliyi, Elm, Sənaye və Ticarət Texnologiyaları Nazirliyi, Ətraf Mühit və Urbanizasiya Nazirliyi, Meşə və Su Məsələləri Nazirliyi və İqtisadiyyat Nazirliyindən olan yüksək dərəcəli məmurlardır. Hər Nazirliyin nazirləri İdarədə xidmət etmək üçün öz heyətindən bir üzv təyin edir. İdarənin iki qeyri-hökumət üzvü ƏKTHN Naziri tərəfindən təyin edilir və universitet və bənzər assosiasiyadan (kəns təsərrüfatı mühəndisləri və ərzaq mühəndisləri kimi) olan ixtisaslaşmış mütəxəssislər arasından seçilir. Qanunun 10-(1)-ci maddəsində bildirilir: “İdarə öz vəzifələrinin icrasında müstəqildir. Heç bir təşkilat, idarə, orqan və ya şəxs İdarəyə əmr və ya göstərişlər verə bilməz.”

45.ƏKTHN 13 avqust, 2010-cu ildə Biotəhlükəsizlik Qanununun iki icraedici əsasnaməsini nəşr etmişdir. Bunlar “Genetik Modifikasiya Olunmuş Orqanizmlər (GMO) və Məhsullar haqqında Əsasnamə” və “Biotəhlükəsizlik İdarəsi və Komitələrin İş Prinsipləri haqqında Əsasnamə” olmuşdur.

46.Türkiyə Yüksək Planlaşdırma Şurası (YPŞ) 2015-2018-ci illərdə həyata keçirilməsi üçün 2015-ci ilin iyun ayında “Biotexnologiya Strategiya və Fəaliyyət Planı” qəbul etmişdir. Plan biotexnologiyanın (kənd təsərrüfatı, səhiyyə, sənaye) bütün aspektlərini bir sənəddə əhatə edən ilk qəbul edilmiş sənəddir və yüksək səviyyəli dövlət orqanına məxsusdur. Baş Nazirin sədrlik etdiyi YPŞ-in üzvləri sırasına ƏKTHN, İnkişaf Naziri, Maliyyə Naziri, Ətraf Mühit və Urbanizasiya Nazirliyi, Nəqliyyat, Dənizçilik və Kommunikasiya Nazirliyi, Enerji və Təbii Ehtiyatlar Nazirliyi, Elm, Sənaye və Texnologiya Nazirliyi, Meşə və Su Məsələləri Nazirliyinin nazirləri kimi Kabinet üzvləri və müvafiq hökumət agentlikləri, özəl sektor və akademiya kimi bütün maraqlı tərəflər daxildir.

47.Plan “texnoloji məlumatın səviyyəsinin təkmilləşdirilməsi, əlavə olunmuş dəyərli olan məhsulların sayının artırılması və biotexnologiya sahəsində aparıcı ölkələr arasında yer tutmaq” baxışını ehtiva edir. O universitetlər/akademiya, biznes sektoru və müvafiq hökumət agentlikləri ilə əməkdaşlıq çərçivəsində Elm, Sənaye və Texnologiya Nazirliyi tərəfindən hazırlanmışdır. Planın əsas hədəfləri aşağıdakılardır:

- hüquqi və inzibati strukturun tənzimlənməsi
- texniki infrastrukturun təkmilləşdirilməsi
- GM tərkiblərdən olan məhsulların istehsal imkanlarının artırılması

- kənd təsərrüfatı, səhiyyə və sənaye biotexnologiyaları sektorlarının təkmilləşdirilməsi

Kənd təsərrüfatı biotexnologiyası ilə bağlı xüsusi hədəflər aşağıdakılardır:

- Biotəhlükəsizlik Qanunu və digər müvafiq qanunvericiliyə düzəliş etmək
- Tədqiqat və İnkişaf, eləcə də sahə sınaqları üçün alimlərə “xüsusi nəzarətdə olan sahələrin” ayrılmasının qayda və prinsiplərinin müəyyənləşdirilməsi

V. TÜRKPƏ ÜZVÜ ÖLKƏLƏRİNİN ƏMƏKDAŞLIĞI VƏ NƏTİCƏLƏR

48. Ölkələr arasındakı əməkdaşlığa olan ehtiyac ümumi təcrübəyə, potensiala və ticarətin asanlaşdırılmasına görə tənzimləyici nəzarətin təkmilləşdirilməsi yolu ilə kommersiayizasiya xərclərinin azaldılması vasitəsi kimi tanınır.
49. Protokol, biotexnologiyanın düzgün idarə edilməsi, risklərin qiymətləndirilməsi və risklərin idarə edilməsi sahəsində institusional və insan resurslarının inkişafı istiqamətində regional və sub-regional əməkdaşlığın rolunu qəbul edir.
50. UNEP-GEF biotəhlükəsizlik, resursların bölüşdürülməsi (texniki, maddi və təcrübə), təcrübə mübadiləsi (metodologiyalar, materiallar və nou-hau), informasiya mübadiləsi və potensialın artırılması sahəsində (UNEP-GEF Biotəhlükəsizlik Qurumu, 2006) regional əməkdaşlığın dörd sahəsini təsbit etmişdir.
51. Bioloji təhlükəsizlik tədbirlərinin həyata keçirilməsində effektiv regional əməkdaşlıq risklərin qiymətləndirilməsi, protokolların və informasiya tələblərinin uyğun bir səviyyədə uyğunlaşdırılmasını tələb edəcəkdir. Regional və ya iqtisadi qrup səviyyələrində fəaliyyət göstərən bir sıra biotəhlükəsizlik uyğunlaşdırma modelləri mövcuddur.
52. ƏKT (FAO) regionumuz daxil olmaqla dünyanın hər yerində qida və ərzaq təhlükəsizliyi ilə bağlı yüksək uğurlu layihələr təşkil edir və üzv ölkələrin əməkdaşlarının müvafiq sahədə bilik və bacarıqlarının artırılması üçün planlaşdırılmış tədbirlər həyata keçirir. FAO bu istiqamətdə fəaliyyətlərini yüksək qiymətləndirir.
53. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (OECD) transgen bitkiləri və digər GMO'ların ekoloji risk / təhlükəsizliyinin qiymətləndirilməsi ilə məşğul olan Biotexnologiyalarda (WG-HROB) tənzimləyici nəzarətin uyğunlaşdırılması üzrə İşçi qrupu var (OECD, 2013). OECD, bitkilərin biologiyası və seçilən mövzuları uyğunlaşdırmaq üçün razılaşma sənədləri hazırlamışdır (www.oecd.org/env/ehs/biotrack/).

54. Üzv ölkələr arasında regional və sub-regional səviyyədə uyğunlaşma GM məhsullarının qəbul edilməsi, onların inkişafı və ticarət üçün prioritetləri barədə ölkənin siyasətinə əsasən yuxarıda qeyd olunanlardan birini və ya başqa bir modeldən birini izləyə bilər.
55. Uyğunlaşma ilə bağlı qərarların digər milli siyasət və imtiyazlardan təsirləndiyi də qəbul edilir. Ölkələrin inkişaf səviyyəsi və iqtisadiyyatlarının çox fərqli səviyyələrini nəzərə alaraq bölgədə həqiqətən də bir çağırış var.
56. TÜRKPA tərəfindən 16-18 aprel 2018-ci il tarixləri arasında Türkiyə Böyük Millət Məclisi (TBMM) dəstəyi ilə İstanbulda təşkil edilən “Genetik Modifikasiya olunmuş Orqanizmlərə (GMO) dair Qanunvericilik və Onların Tətbiqi üzrə Seminar”, müvafiq qurumlarımız arasında əməkdaşlığın gücləndirilməsində mühüm rol oynadı. Üzv ölkələrindən olan ekspertlər bir-biriləri ilə görüşmüş, informasiya və fikir mübadiləsi aparmışlar.
57. Qeyd edildiyi kimi, GMO'ların məhdudlaşdırılmasının əsas səbəblərindən biri ölkələrin zəngin bioloji müxtəlifliyinin qorunmasıdır və digər mühüm səbəb bu prosesləri tənzimləyəcək bir biotəhlükəsizlik sisteminin olmamasıdır. Buna görə də, qanunvericiliyin vəziyyətini daha da yaxşılaşdırmaqla biotəhlükəsizlik sisteminin qurulması bizə müasir elmi nailiyyətlərdən istifadə edərək ölkənin iqtisadiyyatı, xüsusən kənd təsərrüfatı istiqamətində mühüm işlər görməyə imkan yaradacaqdır.